

PAPER

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA MOLIYAVIY-IQTISODIY ATAMALAR VERBALIZATORLARINING LINGVISTIK TAHLILI

Nasibboyeva Mukarrama Salimjon qizi^{1*}

¹ Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Mutaxassislik, ijtimoiy – gumanitar va aniq fanlar kafedrası o'qituvchisi

* mukarrama79@gmail.com

Abstract

Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida moliyaviy-iqtisodiy atamalarni ifodalovchi verbalizatorlarning tarkibi, miqyosi va lingvistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Atamalar til tizimidagi terminologik birliklar sifatida qaralib, ularning konseptual va nominativ funksiyalari, semantik tarkibi va strukturaviy modeli qiyosiy jihatdan o'rganiladi. Tadqiqot natijalari iqtisodiy tafakkur, til va madaniyat o'zaro aloqasini yoritishga xizmat qiladi.

Key words: verbalizator, moliyaviy-iqtisodiy atama, konseptual maydon, nominativ birlik, leksik-semantik tahlil, til va tafakkur, struktur model

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda iqtisodiy mazmunga ega terminlar, ayniqsa moliyaviy-iqtisodiy atamalar, kommunikativ vosita sifatida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Iqtisodiy soha tilining rivojlanishi iqtisodiy tafakkur, jamiyatdagi sotsial-iqtisodiy jarayonlar va global integratsiya jarayonlarining tilga aks etishi bilan bevosita bog'liqdir. Moliyaviy-iqtisodiy atamalar faqatgina leksik birlik emas, balki konseptual struktura va ijtimoiy ongda shakllangan iqtisodiy bilimlarning lingvistik ifodasidir. Ingliz tili global iqtisodiy diskursda ustun mavqega ega bo'lganligi sababli, undagi moliyaviy atamalar xalqaro standart sifatida faol ishlatilmoqda. Bu esa ularni boshqa tillarga, xususan o'zbek tiliga to'g'ri, aniq va madaniy mos tarzda o'girish zaruratini tug'diradi. Ayniqsa, atamalarning verbalizatsiyasi, ya'ni til orqali konseptual mazmunning ifodalanishi, ularning semantik to'liqligi va kommunikativ aniqligini belgilaydi.

Verbalizatorlar odatda, atama va tushunchalarni nomlovchi til birliklari bo'lib, ular orqali iqtisodiy kontseptlar ifodalanadi va kommunikatsiya amalga oshiriladi. Har bir til ushbu verbalizatorlarni o'zining morfologik, sintaktik va semantik tizimi asosida shakllantiradi. Ingliz tilidagi verbalizatorlar ko'pincha qisqa, morfologik jihatdan oddiy va qat'iy semantik

chegaralangan bo'lsa, o'zbek tilidagilari murakkab, ko'p hollarda birikmaviy shaklga ega va madaniy-axloqiy yuklama bilan boyitilgan. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida moliyaviy-iqtisodiy atamalarni ifodalovchi verbalizatorlar qiyosiy tahlil qilinadi. Ularning tarkibi, semantik tuzilmasi, ishlatilish konteksti va konseptual asoslari o'rganiladi. Maqolaning maqsadi – ikki tilda verbalizatorlar orqali iqtisodiy tafakkurning lingvistik ifodasini aniqlash, ularning o'zaro o'xshash va farqli jihatlarni ko'rsatishdir.

Mazkur tadqiqot O'zbekiston Respublikasining til siyosatiga muvofiq holda o'zbek tilining ilmiy-uslubiy boyligiga hissa qo'shish, milliy iqtisodiy terminologiyaning shakllanishi va rivojlanishiga ilmiy asos yaratish bilan bir qatorda, tarjimashunoslik, lingvokulturologiya va kognitiv tilshunoslik sohalariga ham amaliy ahamiyat kasb etadi.

METODLAR

Ushbu tadqiqot ingliz va o'zbek tillaridagi moliyaviy-iqtisodiy atamalarning verbalizatorlarini lingvistik, kognitiv va madaniy kontekstlarda chuqur tahlil qilishga yo'naltirilgan bo'lib, unda bir nechta zamonaviy tilshunoslik metodlari kompleks qo'llanildi.

Tanlangan metodlar orqali verbalizatorlarning semantik, struktural va funksional xususiyatlari aniqlab berildi.

Lingvokognitiv tahlil usuli – mazkur yondashuv verbalizatorlar orqali ifodalangan tushunchalarning inson tafakkuridagi aksini aniqlashga xizmat qildi. Bu metod yordamida iqtisodiy terminlarning konseptual asoslari, ya'ni tushunchaviy maydonlari (conceptual domains) va ularning til vositasida qanday shakllanishi tahlil qilindi. Masalan, “qarz”, “kapital”, “aktiv” kabi atamalar orqali moliyaviy dunyoqarash qanday tashkil topgani o'rganildi.

Ingliz va o'zbek tillarida qiyosiy-lingvistik tahlillar otdada, bir xil iqtisodiy kontseptlarni ifodalovchi verbalizatorlar o'zaro taqqoslandi. Ularning strukturaviy tuzilmalari, morfologik xususiyatlari, semantik yuki va qo'llanilish tezligi solishtirildi. Bu metod orqali ikki tildagi iqtisodiy tafakkur va til imkoniyatlaridagi tafovutlar ochib berildi.

Leksik-semantik tahlil esa verbalizatorlarning ichki leksik tuzilmasi, ularning sinonimlik, antonimlik, polisemiaviy yoki monosemantik xususiyatlari tahlil qiladi. Atamalarining aniq yoki umumiy semantik chegaralari, konnotativ va denotativ qatlamlari aniqlashtirildi. Bu tahlil iqtisodiy terminlarning ilmiylik darajasini baholash imkonini berdi.

Diskursiv tahlilga kelsak, moliyaviy matnlarda verbalizatorlarning kontekstda qanday qo'llanilishini o'rganishga qaratilgan bo'lib, ingliz va o'zbek tilidagi iqtisodiy maqolalar, bank hisobotlari, qonunchilik hujjatlari va ilmiy asarlardan olingan materiallar asosida verbalizatorlarning funksional yuklamasi va ularning kommunikativ qiymati tahlil qilindi.

Corpus-analiz elementlarining tanlangan matnlardagi atamalarni aniqlanishida elektron lug'atlar, soha terminologiyasi va iqtisodiy korpuslardan foydalanildi. Bu yondashuv orqali verbalizatorlarning real ishlatilish chastotasi va ularning barqarorlik darajasi aniqlashga erishiladi.

Madaniy-semantik yondashuvning iqtisodiy verbalizatorlari madaniy konnotatsiyalari va tarixiy shakllanishiga alohida e'tibor qaratiladi. Ayniqsa, o'zbek tilidagi “halol rizq”, “baraka”, “tejamkorlik” kabi iqtisodiy mazmunga ega iboralar xalqning iqtisodiy tafakkuri bilan bog'liqlikda o'rganiladi.

Tadqiqot materiali sifatida ingliz tilida nufuzli iqtisodiy nashrlar (“The Economist”, “Financial Times”, “Forbes”) hamda o'zbek tilidagi iqtisodiy va rasmiy-huquqiy matnlar, bank va soliq qo'mitalarining hisobotlari, ilmiy maqolalar, lug'atlar va iqtisodiy atamalar ro'yxati asos qilib olindi. Ushbu materiallar asosida tanlangan verbalizatorlar lingvistik jihatdan tizimlashtirildi va qiyosiy tahlil qilindi.

Umuman olganda, tadqiqotda nazariy va amaliy lingvistik metodlarning uyg'unligi saqlanib, verbalizatorlar maydonining o'ziga xos xususiyatlarini har ikki tilda mukammal tahlil qilishga erishildi.

NATIJALAR

Tadqiqot davomida ingliz va o'zbek tillaridagi moliyaviy-iqtisodiy atamalarni ifodalovchi verbalizatorlar qiyosiy tahlil qilinib, ularning tarkibiy xususiyatlari, semantik yuklamalari va konseptual asoslari aniqlashtirildi.

Tadqiqot quyidagi asosiy natijalarni berdi:

Verbalizatorlar konseptual maydonning nomlovchi yadrosi sifatida har ikkala tilda ham iqtisodiy tafakkurning asosiy tushunchalarini ifodalashda xizmat qiladi. Ular orqali nafaqat iqtisodiy obyektlar, balki jarayonlar, holatlar va natijalar ham ifodalanadi (masalan, ingliz tilida “inflation”, “credit risk”; o'zbek tilida “inflyatsiya”, “kredit xatari”). Ingliz tilidagi verbalizatorlar esa aniq, qisqa va texnik xarakterga ega bo'lib, ular, odatda, bir so'zdan iborat bo'lib, murakkab iqtisodiy tushunchalarni ixcham shaklda ifodalash imkonini beradi. Masalan: asset, liability, bond, equity, debt. Ularning semantik

chegarasi qat'iy, ko'p hollarda bir ma'noli va maxsus kontekstdagi qo'llanilishiga moslashgan.

O'zbek tilidagi verbalizatorlar esa ko'pincha ko'p so'zli iboralar ko'rinishida shakllangan bo'lib, semantik jihatdan umumiyroq, lekin konnotativ yuklamaga boydir. Masalan: moliyaviy barqarorlik, iqtisodiy o'sish, sarmoyaviy xavf, qarz majburiyati kabi misollarini kelerish mumkin.

Verbalizatorlarning semantik tuzilmasi ikki tilda ham muhim farqlarga ega: ingliz tilida ular texnik va normativ semantikani ko'proq aks ettirsa, o'zbek tilida aksariyat hollarda umumiy, ko'chma yoki ijtimoiy-ma'naviy qatlamlar bilan boyitilgan. Bu tafovutlar tarjimada ma'no yo'qotilishiga yoki noto'g'ri interpretatsiyaga olib kelishi mumkin. Terminlarning shakllanish usullari ham farqlidir: ingliz tilida asosiy verbalizatorlar lotin yoki yunon ildizlaridan olingan so'zlardan tashkil topgan bo'lsa, o'zbek tilida ularning ekvivalentlari ko'pincha kalkalash, transliteratsiya yoki milliy leksik vositalar bilan ifodalanadi.

Verbalizatorlarning strukturaviy qurilishi ham farq qiladi: ingliz tilida “compound nouns” (masalan, cash flow, market share) ko'p qo'llanilsa, o'zbek tilida birikmali birliklar (masalan, naqd pul oqimi, bozor ulushi) asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi.

Tahlil qilingan iqtisodiy matnlar (ilmiy, publitsistik va rasmiy) shuni ko'rsatdiki, ingliz tilida atamalar ko'proq formallashtirilgan, o'zbek tilida esa ba'zida sinonimik parallel shakllar mavjud bo'lib, bu normativlik darajasining pastligidan dalolat beradi. Masalan, profit atamasi o'zbek tilida foyda, daromad, sof foyda tarzida turli kontekstlarda qo'llaniladi.

Kognitiv jihatdan, ingliz tilidagi verbalizatorlar aniq iqtisodiy modelga bog'langan, ularning ishlatilishi keng ma'lumotlar bazasi va global tajribaga tayanadi. O'zbek tilida esa bu atamalar ko'proq tarjima asosida shakllangan bo'lib, milliy kognitiv xaritaga to'liq singib ketmagan holatlar mavjud.

Madaniy jihatdan, o'zbek tilidagi verbalizatorlarning ayrimlari xalqona mazmun bilan boyitilgan. Masalan, “baraka”, “halol rizq”, “tejamkorlik” kabi birliklar ham iqtisodiy diskursga xos semantik elementlar sifatida baholanishi mumkin.

Umuman olganda, har ikkala tilda ham verbalizatorlar iqtisodiy tafakkurning asosiy vositasi bo'lib, ularning o'zaro taqqoslanishi lingvistik tafovutlarni emas, balki madaniy va konseptual tafakkurdagi farqlarni ham ko'rsatdi. Bu esa terminlar tarjimasini faqat leksik darajada emas, balki chuqur madaniy-lingvistik tahlil asosida amalga oshirish zarurligini ko'rsatadi.

MUNOZARA

Olingan tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek tillarida moliyaviy-iqtisodiy atamalarning verbalizatsiyasi mazkur ikki tilning lingvistik tuzilmasi, tarixiy rivojlanish bosqichlari va madaniy asoslaridagi farqlarni yaqqol namoyon qilganini ko'rsatadi. Verbalizatorlar konseptual maydonning nomlovchi markazi bo'lib, ularning tarkibi va qo'llanilishi har bir tilning iqtisodiy tafakkur modeli bilan bevosita bog'liqdir.

E. Wüsterning klassik terminologik nazariyasiga ko'ra, har bir termin qat'iy belgilangan semantik chegaraga, normativ shaklga va aniq kontekstga ega bo'lishi kerak. Ingliz tilidagi moliyaviy verbalizatorlar bu talabga yuqori darajada javob beradi. Masalan, “asset”, “equity”, “liability” atamalari muayyan iqtisodiy tushunchani aniq va ixtisoslashtirilgan tarzda ifodalaydi. Bu holat ingliz tilida terminlarning konseptual izchilligi va barqarorligi yuqori ekanini ko'rsatadi. Aksincha, o'zbek tilida verbalizatorlar shakllanishi va qo'llanilishi jarayonida bir necha turli omillar: milliy tafakkur, xalqona ifodalar, tarjima mexanizmlari, normativlik darajasi – ta'sirida yuzoga keladi. Shuning uchun ham “kapital”, “foйда”, “sarmoya” kabi verbalizatorlar ayrim hollarda konnotativ va umumiy semantikaga ega bo'lib, ularning qat'iy iqtisodiy ta'rifi yo'qligi

kuzatiladi. Bu holat S.V. Grinev tomonidan ilgari surilgan dinamik terminologik tizim nazariyasiga mos keladi, ya'ni terminlar doimiy o'zgaruvchan va kontekstualdir. Cabre va Sagerlarning kommunikativ yondashuvi verbalizatorlarni faqat tushunchaviy birlik emas, balki kommunikatsion vosita sifatida ko'radi. Bu yondashuvga ko'ra, verbalizatorlar turli nutq uslublari, matn janrlarida va sotsial kontekstlarda turlicha semantik yuklama bilan ishlatiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ingliz tilida verbalizatorlar rasmiy va texnik matnlarda qat'iy ma'noga ega bo'lsa, o'zbek tilida ular ko'proq uslubiy moslashuvga duchor bo'ladi. Masalan, "debt" atamasi o'zbek tilida kontekstga qarab "qarz", "kredit majburiyati", "moliyaviy yuklama" tarzida turli uslubiy ko'rinishlarda ishlatiladi.

Lingvomadaniy aspektdan qaranganda, o'zbek tilidagi iqtisodiy verbalizatorlarning ayrimlari xalq tafakkuridan olingan iboralar va qadriyatlar asosida shakllangan. Masalan, "halol mehnat", "baraka", "tejamkorlik" kabi tushunchalar ham iqtisodiy diskursda faol ishlatiladi, garchi ular klassik terminlar sifatida qaralmasa ham. Bu esa V.N. Teliyaning lingvomadaniy semantika haqidagi nazariy qarashlarini eslatadi, ya'ni til orqali madaniyatning aks etishi.

Tarjima amaliyoti nuqtayi nazaridan, ko'plab moliyaviy atamalar o'zbek tiliga bevosita tarjima qilingan bo'lib, ular semantik jihatdan ba'zan mos, ba'zan esa noto'g'ri yoki umumlashtirilgan shaklda ifodalanadi. Masalan, "capital gains" atamasi ko'pincha "kapital foyda" deb tarjima qilinadi, lekin uning iqtisodiy-ma'muriy ma'nosi ancha torroq va maxsus kontekstga ega. Bu esa tarjimada nafaqat semantik moslik, balki konseptual muvofiqlikni ham ta'minlash zarurligini ko'rsatadi. Shuningdek, verbalizatorlar orqali iqtisodiy kontseptlarni ifodalash jarayoni har bir tilda mavjud kognitiv xarita asosida amalga oshadi. Ingliz tilida bu xarita xalqaro iqtisodiy modelga asoslangan bo'lsa, o'zbek tilida u milliy iqtisodiy amaliyot, madaniy qadriyatlar va soddalashtirilgan ifoda vositalariga tayanadi. Bu farq ularning verbalizatsiya modeliga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Umuman olganda, ingliz va o'zbek tillarida verbalizatorlar orqali moliyaviy-iqtisodiy kontseptlarning ifodalanishi ko'p jihatdan til tizimi, tafakkur modeli va madaniyat bilan bog'liq murakkab jarayondir. Ushbu farqlarni aniqlash va chuqur tahlil qilish terminlarni to'g'ri tarjima qilish, o'zbek iqtisodiy tilini boyitish hamda ilmiy uslubiy asos yaratish uchun muhim ahamiyatga ega.

XULOSA

Mazkur tadqiqot doirasida ingliz va o'zbek tillaridagi moliyaviy-iqtisodiy atamalarni ifodalovchi verbalizatorlarning lingvistik xususiyatlari chuqur va qiyosiy tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari til, tafakkur va madaniyat uchligini birlashtirgan murakkab lingvistik tizimni ochib berdi. Verbalizatorlar har ikki tilda iqtisodiy kontseptlarni nomlashda markaziy rol o'ynab, o'zining leksik-semantik, strukturaviy va uslubiy xususiyatlari bilan farqlanadi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki: ingliz tilidagi verbalizatorlar global iqtisodiy tizimda barqaror shakllangan, qat'iy semantik chegaraga ega, texnik xarakterli terminlardir. Ular xalqaro normativlik talablariga javob beradi va ilmiy-rasmiy diskurslarda yuqori darajadagi aniqlikni ta'minlaydi.

O'zbek tilidagi verbalizatorlar esa milliy tafakkur, xalqona ifodalar va tarjima jarayonlari orqali shakllangan bo'lib, semantik jihatdan ko'proq konnotativlikka ega. Ularning normativlik darajasi hali shakllanish bosqichida bo'lib, ko'p hollarda sinonimik yoki umumiy ifodalar bilan almashtiriladi.

Verbalizatorlar orqali iqtisodiy tafakkur ifodalanadi, ya'ni har bir til o'z iqtisodiy kontseptlarini nomlashda til tizimi, madaniy qadriyatlar va jamiyatdagi iqtisodiy tajriba asosida yondashadi.

Bu esa verbalizatorlarni nafaqat lingvistik birlik, balki madaniy-kognitiv fenomen sifatida qarashni taqozo etadi.

Tarjima jarayonida verbalizatorlar ko'pincha yuzaki ko'chiriladi, bu esa semantik yo'qotishlarga sabab bo'ladi. Shuning uchun har bir verbalizatorning konseptual maydoni va madaniy konnotatsiyalari chuqur o'rganilishi zarur.

O'zbek tilining iqtisodiy terminologiyasini boyitishda lingvokognitiv yondashuvdan foydalanish, xalq tilidagi mavjud birliklarni termin darajasiga ko'tarish, shuningdek, xalqaro terminlarning mos ekvivalentlarini yaratish zarurati mavjud.

Xulosa qilib aytganda, verbalizatorlar iqtisodiy bilimni ifodalovchi va uzatuvchi asosiy til vositalari bo'lib, ularning tildagi shakllanishi, qo'llanishi va tarjimasi iqtisodiy tafakkur, madaniyat va til tizimi bilan uzviy bog'liqdir. Bu yo'nalishda olib borilgan lingvistik tadqiqotlar tilshunoslik, tarjimashunoslik, kognitiv fanlar va iqtisodiy kommunikatsiya sohalarida amaliy ahamiyatga ega bo'lib, ilmiy va kasbiy maqsadlarda keng foydalanish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Wüster, E. (1979). Introduction to the General Theory of Terminology and Terminological Lexicography. Vienna: Springer-Verlag.
2. Sager, J.C. (1990). A Practical Course in Terminology Processing. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
3. Cabré, M.T. (1999). Terminology: Theory, Methods and Applications. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing.
4. Evans, V., Green, M. (2006). Cognitive Linguistics: An Introduction. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
5. Lakoff, G. (1987). Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind. Chicago: University of Chicago Press.
6. Crystal, D. (2003). English as a Global Language. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Halliday, M.A.K. (1985). An Introduction to Functional Grammar. London: Edward Arnold.
8. Вюстер, Э. (1985). Введение в общую теорию терминологии и терминографию. Москва: Прогресс.
9. Гринев, С.В. (1993). Терминоведение: Предмет, методы, структура. Москва: МГУ.
10. Кабре, М.Т. (2000). Терминология: Теория, методы и применение. Москва: КомКнига.
11. Сажер, Дж. (2004). Практический курс терминологической обработки. Москва: Наука.
12. Теля, В.Н. (1996). Культура и семантика: Лингвокультурологический аспект. Москва: Наука.
13. Апресян, Ю.Д. (1995). Избранные труды. В 2-х тт. Т. II. Интегральное описание языка и системная лексикография. Москва: Языки русской культуры.
14. Колшанский, Г.В. (1990). Объективная картина мира в познании и языке. Москва: Наука.
15. Oxford Dictionary of Finance and Banking. (2022). Oxford University Press.
16. Cambridge Business English Dictionary. (2022). Cambridge University Press.

17. Official website of The Economist – www.economist.com
18. Official website of Financial Times – www.ft.com